

РОДОПСКАТА МУЗИКА И ПЕСЕН ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ИВАН ВАЗОВ

Анастасия Папагеоргиу
Атински университет

Резюме. В настоящата беседа авторката разглежда основните черти на музикалната традиция в българската част на Родопите, както са представени в пътеписа на Иван Вазов *В недрата на Родопите*. Пътеписът съдържа ценни и твърде интересни сведения и описания, на базата на които могат да бъдат правени съпоставки и проучвания. Беседата си поставя за цел да проследи връзката между бита, поминъка и културата на жителите на Родопите и музикалните изразни средства и репертоара на техните песни. Описват се основните специфични особености на родопската музика и песен и се правят паралели с гръцкия и с балканския фолклор.

Keywords: Folklore, traditional music, Ivan Vazov, Bulgarian Rhodope Mountains, language idioms, loanwords

За настоящото си изследване използвах пътеписа „В недрата на Родопите“ на Иван Вазов като извор, на базата на който могат да се направят съпоставки и проучвания за родопската музика и песен. Интересен факт е, че в този текст са включени песни от почти всички характерни за района видове. В сравнителен план може да се отбележи също, че от цялата поредица Вазови пътеписи, публикувани самостоятелно и по-късно в сборника „Живописна България“, пътеписът за Родопите е най-богат на сведения за музиката.

Изборът на тази тема е свързан с предмета на следването ми – славистика и българистика – и с интереса ми на музикант към традиционната музика на Балканите. Целта на беседата е чрез текстовете на Вазов да се докоснем до музикалните традиции на жителите на селата в българската част на Родопите и да се запознаем с изразните средства в техните песни, с бита, поминъка и културата, които се отразяват в тях.

Работих с първото издание на Вазовия пътепис, публикувано през 1892 в *СбНУ*, както и със съвременните електронни издания в *Читанка* и *Слово.бг.*¹⁾ На места направих сравнително проучване и разгледах известни песни, които

не се споменават от Вазов, за да добием по-пълна представа за колорита и богатството на родопската песенна традиция. Използвах също така изворов материал и специализирана българска библиография, които са достъпни в сайта „Родопски старини“.²⁾

Общо за родопската музика и песен

Тонална система и ритъм. Традиционната българска музика използва ладова музикална система, която според терминологията на гръцки език се нарича *тронос* (τρόπος).³⁾ В някои региони на Родопите се среща и пентатонична музикална система. За разлика от останалата част на България, където има значително разнообразие в ритъма на мелодии (неравноделните 9/8, 11/8 и така нататък, както и смесени ритми), в района на Родопите доминира равноделният и прост ритъм на 2/4. Типична песен и танц от района е *Йенино хоро* в бързо темпо 12/8. В оркестровите песни често намираме по-сложни и живи ритми, напр. *Сворнато хоро* в 9/8. Като цяло, повечето от родопските песни са бавни, често нямат дори ритъм, както богатите тематично песни на седянка.⁴⁾ Въпреки че са аритмични, тези песни, изпълнявани от солист или група от певци, имат особен вътрешен пулс.

Глас. Традиционните родопски песни са предимно *монофонични*. Съществуват обаче и разнообразни *полифонични* песни. Пяят се както от мъже, така и от жени. При *монофоничните* песни често солистът пее основната мелодия и другите повтарят всички заедно. Жените обикновено пеят във високите тоналности. Мъжете пеят ниско и са баритони или бази. Диапазонът на гласа е висок и често е по-голям от октава. Орнаментите, използвани от певците в гласа им, наподобяват характерните за гайдата звукове. Повечето песни са дълги и бавни и дават интензивно чувство, понякога драматично. Специфичното глисандо на гласа прави родопската песен уникална, автентична и оригинална.⁵⁾ При *полифоничните* песни в Родопите можем да чуем и трите вида многогласие, географски разпределени.⁶⁾ Първият вид се открива в района на Велинград, в Централните Родопи. Вторият се крие в голямото село Неделино в Южните Родопи. Третият вид срещаме в съседния Златоград и околните райони, в близост до границата с Гърция. Характерни са двугласът и исото, антифонното пеене, както и диафонията в полифоничните песни с употребата на близки музикални разстояния, което учудва слуха на чуждите на района слушатели.

Традиционни музикални инструменти. Един от най-разпространените и най-изявени музикални инструменти в българската музика е любимата *гайда*.⁷⁾ Гайди срещаме и в Гърция, и другаде на Балканите и по света. В българските Родопи не се използва познатата в други райони *джура* (висока) гайда, която е настроена високо и покрива цялата хроматична скала. За Родопите е характерна *каба-гайдата* – гигантът на гайдите с ру-

чило, което надвишава един метър и има по-ниска тоналност. Гайдата е основният родопски музикален инструмент и обикновено звучи по време на цялата песен – нещо, което в гръцката музикална традиция отсъства. Също така много популярен в Родопите е *кавалът*⁸⁾ – дървен музикален инструмент, състоящ се от три части, подобно на флейтата. Има голям диапазон и богати хроматични възможности. Обикновено звучи като акомпанимент на гайда или самостоятелно. Основният акомпаниращ инструмент в областта на българските Родопи е *тамбурата*⁹⁾ – струнен музикален инструмент с четири струнни групи, с дълъг гриф и подвижни кожени прагчета. Перкусионните инструменти, които обикновено се използват, са *тъпан* и *чан*.

Поминък и бит на родопчаните. Съдържанието на песните, характерът на музиката и видът на инструментите отразяват различни аспекти на ежедневието на местните жители. Най-важният поминък на хората в родопските села е скотовъдство, тъй като земеделието е слабо развито. Самите музикални инструменти говорят за вида на основния поминък: мехът на гайдата и кожата на тъпана се правят от агнешка, ярешка или овча кожа. Също така, кавалът и чановите са преди всичко пасторални инструменти. Неслучайно овчарските песни са едни от най-любимите и характерни родопски песни.

Репертоар и теми на песните. Естествено, най-разпространената група е тази на битовите песни, описваща ежедневието на родопчаните (песни на седянка, оплаквателни, героични, исторически, гурбетчийски и др.). Сред най-популярните са овчарските песни, в които се разказва за овчарите, техните стада и живота по пасищата. Религиозното чувство е широко разпространено в много песни. Също така, твърде често се срещат сватбарски (булчински), любовни и героични песни. В района липсват песни, свързани с календарните празници (напр. коледни песни, жътварски и др.).

Погледът на Вазов върху родопската музика

В пътеписа си за Родопите Вазов обръща особено внимание на родопската песен и музика. По различни поводи в повествованието се вплитат текстове на песни, описания на музикалността и анализи на текстовете. Авторът избира характерни и малко познати примери от репертоара на родопската песен, предава ги с точност и с интересни коментари, като обогатява по този начин познанията ни за красотата и богатството на родопската песен.

Любовни песни. Още в първите страници на пътеписа „В недрата на Родопите“ авторът обръща внимание на песните и музиката. Виждаме водача на Вазов – бай Атанас, в добро настроение и сякаш с леко шеговита

нагласа, да пее с жален и провлачен глас една любовна песен. Централна фигура в песента е млад калугер, който слуша песента на едно момиче в гората и се вайка за избора си да стане монах. Проклина расото, калимявката пък и самото момиче.

„Запяла мома в гора зелена,
в гора зелена, в темно усое.
Ка'я зачул млад калугерин,
той си момата люто кълнеше:
– Убил те Господ, бре малка моме,
че що не запя от отзарана,
дорде не бях се покалугерил?
Пусто останало черното рухо,
огън да гори калимявката,
вода да носи бялата книга!“ (СБНУ 8, 1892, с. 17)

Авторът картинно рисува чувствата, които предизвиква гласът на тази тъжна песен. Описва думите като символичен траур, който крие горчивина и въздишки по живота.

Сватбарски песни. На всеки момент от сватбената церемония в Родопите съответства различна песен. Иван Вазов ни предава с много пластичност и образност два характерни момента от една помашка сватба.¹⁰⁾ Първият се отнася до началото на познанството на бъдещите младоженци, когато те решават да се оженят и младоженецът трябва да получи одобрението на семейството на булката. Вторият се отнася до нощта преди сватбата. Булката се пита дали е красива и каква ще бъде първата ѝ брачна нощ, докато присъстващите ѝ дават следните съвети, пеейки:

„Мари да не си се уплашила,
гелино, гелино!
Мари да не си се засрамила,
гелино, гелино!
Когато дойде лудо младо
при тебе, при тебе:
Да съблечеш мор фереджа
гелино, гелино!
Да разбулиш дюлбер яшмак
от тебе, от тебе.
Да съблечеш тел-ярмаг,
гелино, гелино.
Да се лъскат телове

гелино, гелино.
Да съблечеш херин риза
от тебе, от тебе.
Да събуеш жълти мeste
за двесте, за стриста...

.....
Мила ли е майка ти,
гелино, гелино?“ (СбНУ 8, 1892, с. 51)

Религиозни песни. Иван Вазов продължава представянето на помашките песни, подчертавайки религиозното чувство на хората там. В следващата песен се говори за зестрата, без която практически е невъзможно да се омъжи едно момиче:

„Аман веке, мале мила, от сеймене,
от сеймене, мале мила, хаджиюви,
хаджиюви, мале мила, бинбашови:
Един седне, мале мила, други стане.
Останахме, мале мила, без работа.
– Не грижи се, Вахо мари, не тъжи се,
не тъжи се, Вахо мари, за дарове:
да са живи, Вахо мари, твойте лели,
твойте лели, Вахо мари, каменченки,
каменченки, Вахо мари, беловченки;
ша напредат, Вахо мари, даровете,
ша изтакат, Вахо мари, тънки кърпи,
ша одарим, Вахо мари, сватовете,
сватовете, Вахо мари, деверите.“ (СбНУ 8, 1892, с. 44 – 45)

Оплаквателни песни. След няколко страници писателят описва с възхищение автентичността, красотата и дълбоката психология, скрити в песните на Родопите. Като пример е дадена една оплаквателна песен, в която се говори за смъртно ранен боец, когото роднините му жалят още преди да умре. Мъжът пита колко ще го оплакват, когато умре, и чуваме отговорите на близките и на либето му:

„...Майката отговаря:
Иой ми, сино, мили сино,
щъ те жалим, щъ те тъжъ,
дорде дойда; при тебека,
при тебека, в черна земя!...
А бащата отговаря:
Щъ те жалъ, ща те тъжъ,
дорде гарван побелее

дорде сухар филиз пусте! ...
Па сестрата отговаря:
„Щъ те жалъ, братко мили,
до три годин, дорде родъ,
дорде родъ мъжко дете,
да го зовъ на тебека,
на тебека — Мехмед Али“
Па либето отговаря:
„Щъ те жалъ, щъ те тъжа,
щъ те тъжъ ден до пладне,
дорде вляза в градината,
да наберъ росна китка,
да завтъкна на две бузи,
да излезъ на две порти
да залибъ друго либе,
друго либе по-хубаво,
по-хубаво, по-гиздаво!“ (СбНУ 8, 1892, с. 54 – 55)

Трудови песни. Гурбетчийските песни са два вида – за заминаване и за връщане. Такива песни в Родопите са много редки, докато в останалата част на България се срещат твърде често. Близки до гурбетчийските са овчарските песни, които отразяват основния поминък на жителите на Родопите. В своя пътепис Вазов не включва подобна песен, но можем да споменем като най-типична песен с много препратки към пастирския живот известната *Бела съм, бела, юначе*, смятана от много хора днес за химн на Родопите.¹¹⁾

„Бела съм, бела, юначе,
цела съм света огрела.
Един бе Карлък останал,
и той не щеше остана
ам беше в могла йотонал.
В маглона нищо немаше.
Лю адно вакло овчерче,
сиво си стадо пасеше,
с шеряна гайда свиреше.“

Песни с историческо съдържание. В разказа за съдбата на някои селища Вазов включва и разкази на хора, които пазят жива историческата памет. Така споменава преданието за основанието на Каменица и онагледява с песен историята за изселването на жителите при заплахата за потурчване и по-късното им завръщане. Автентичността на разказа и песните се потвърждава, като се

споменава името на певицата, Фатиме Тутарова, 70-годишна помакиня.¹²⁾ Песента гласи:

„Та зачòха, милке моме, нова диньо
та сградаха¹³⁾, Милке моме, ново село,
ново село, Милке моме, под Каменец,
под Каменец, Милке моме, под Батòво.“ (СбНУ 8, 1892, с. 58)

Езикът на песните. Иван Вазов прави някои наблюдения върху езика на песните, които избира да включи в своя пътепис. Наблюденията му се ограничават главно до фонетиката и етимологията. По-конкретно в глава „Гюреши. – Черти от обществения бит на помаците – Песните и езикът“, говори за наречието на чепинските помаци, за което отбелязва, че е близко до наречието на останалите помашки предели в Разложко, Неврокопско и Смолянско. Както отбелязва Вазов „главната му фонетическа разлика от тракийското нарѣчие състои въ замѣнението звуковетѣ ъ, ж, а и е (кога пада на тѣхъ ударение) на о, а̀о, йо. Казват: троса, потъ, моча се, калй̀д, льонъ, чосто, горото вмѣсто: тѣрса, пѣтъ, мѣча се (тѣрся, пѣт, мѣча се, б.м.), калѣ, ленъ, често, гората. По твърдия си изговоръ това нарѣчие е спрямо общебългарския езикъ, както баварското спрѣмо общегерманския“ (СбНУ 8, 1892, с. 52).

Със своя тънък езиков усет, подготовка и наблюдателност Вазов прави кратки, но съдържателни и интересни оценки за родопските говори. Отбелязва, че се срещат думи с типична българска етимология, докато в актуалния говорим език за същите понятия вече се използват чуждици, напр. *окропа* (хавуз, басейн), *бърдчино* (баир), *мамец* (яй), *кладак* (наслагани на куп дърва, костер) (*Читанка и Слово.бг*). Авторът споменава много точно, че тези езикови явления, в съчетание с влиянието на турския език върху местния диалект, представляват голям литературен интерес. Богато се използват и характерни думи от местния диалект, напр. *гелина* (невеста, булка), както и отделни езикови форми, които се използват не само в Родопите, а и в цяла България, напр. *тебека* вместо *тебе*. В гореспоменатата песен за Каменица също виждаме характерните особености на говора: *Та зачòха* (зачеха, заченаха, б.м.) / *Милке моме, нова диньо* (вокатив от тур. дуня, б.м.) ... (СбНУ 8, 1892, с. 58).

От друга страна, в по-горе цитираната брачна песен „*Мари да не си се уплашила, /гелино, гелино!...*“ се виждат и характерни турски заемки, свързани с бита на мясουλманите помаци: *фереджа, дялбер яшмак, тел-ярмаг, херин риза*.

Въпреки че Вазов не отбелязва гръцки заемки в родопските говори, тези езикови влияния са очевидни в песните като споменатата по-горе „*Запяла*

мома в гора зелена, / в гора зелена, в темно усое“, която спада към любовните песни и по-конкретно към разпространения в цяла България мотив „Калугер и моми пред манастир“. ¹⁴⁾ В записаната от Вазов родопска песен срещаме думите *калугерин* (<καλόγερος – добър старец), *покалугерил* (<καλογερεύω) и *калимявка* (<καλυμμάκι – покривало), които се употребяват широко в цяла България, но забелязваме и думата *рухо* (<ρούχο – дреха), която, изглежда, е характерна за района на Родопите.

В заключение можем да отбележим, че Иван Вазов, макар и без да си поставя за цел да изследва и представя систематично родопската песен, дава много точни оценки и представя най-характерното за музиката и песните в Родопите. От избора на песните, които авторът включва в своя пътепис, усещаме, че ежедневието, традициите и музиката на жителите на родопските села са тясно свързани. Родопската песен, която Иван Вазов описва толкова ентузиастично, очарова света и до днес с музикалното и тематичното си богатство. Както знаем, също така родопската музика свързва България и със съседните страни (Гърция, Турция) чрез мелодията и езика на песните. Културата на този район е много интересен обект за изследване, привлича много учени от цял свят и бих искала в бъдеще и аз да изследвам по-задълбочено родопската музика и песен. Културната и музикалната близост между двата народа е усетена и предадена картинно от Вазов, който по повод на срещата си в Лъджане със сватбари македонци споделя, че духът в песните на двата народа се вижда и в „оние провлѣчени, монотонни и безнадеждно меланхолически пѣсни на грѣцкия народѣ, въ които, както и въ нашитѣ, се съединява въздихътъ на страдалческите вѣкове съ юнашкия тътенѣ на планинитѣ. Азъ се вслушвахъ съ голѣмо внимание и съ тѣжа въ тая скръбна мелодия, тѣй свойствена на Истокаъ. Заедно съ тая пѣсенъ, сѣкашъ и самотата стана по-ясна и по-питомна.“ ¹⁵⁾

БЕЛЕЖКИ

1. Само няколко месеца след публикуването на пътеписа за Рила, Вазов издава „Въ недрата на Родопитѣ, (Пѣтни бѣлѣжки и впечатления)“, в: *Сборникъ за Народни Умотворения, Наука и Книжнина*, Книга VIII, София, 1892. Текстът излиза в самостоятелна книжка няколко години по-късно под редакцията на автора. През 1948 е публикувано ново редактирано издание от изд. „Български писател“, на базата на което пътеписът излиза наскоро в електронна форма в „Слово.бг“ <<http://www.slovo.bg/showwork.php3?AuID=14&WorkID=817&Level=1>> и „Читанка“ <<http://chitanka.info/book/1775-v-nedrata-na-rodopite>> [достъп: 05.09.2015]. При редакциите се наблюдават промени в текста, поради което по-долу се цитират ползваните в различните случаи издания.

2. <<http://www.rodopskistarini.com/>> [достъп: 05.09.2015].
3. P. Pencheva Mincheva. „Characteristics of Bulgarian Folk Music“. *International Journal of Literature and Arts*. Special Issue: Musical Theory, Psychology and Pedagogy. Vol. 2, No. 5 – 1, 2014, pp. 33 – 41.
4. За обичая *седянка* в гръцкия фолклор *вж.* <http://neomonastiri.blogspot.gr/2010/11/blog-post_12.html> [достъп: 05.09.2015].
5. Б. Иванова Котетерова-Добрева, *Модел за обучение в областта на българския песенен фолклор за деца от 4- до 14-годишна възраст*, Благоевград, 2012, с. 39.
6. Р. Кауфман, „Трите вида многогласие в Родопите“, сп. *Български фолклор*, 3/2013, с. 328 – 337, <http://www.rodopskistarini.com/2015/03/blog-post_30.html> [достъп: 05.09.2015].
7. <http://www.kabagaida.com/> [достъп: 05.09.2015].
8. <http://kaval-bg.com/> [достъп: 05.09.2015].
9. <http://bg.wikipedia.org/wiki/Тамбура> [достъп: 05.09.2015].
10. П. Векилова, Св. Минкова, „Сватбените родопски песни на българите мохамедани и тяхната връзка със старата обредна българска песен“, *Научни трудове на Русенския университет*, 2009, том 48, серия 6.2., с.291–296, <http://www.rodopskistarini.com/2011/05/blog-post_14.html> [достъп: 05.09.2015].
11. Тази песен е позната в изпълнение на много именити певци, напр. изпълнението на Радка Кушлева <https://www.youtube.com/watch?time_continue=65&v=P6uDxMEg7o8> [достъп: 05.09.2015]
12. Песента е включена по-късно в сборника *Тремъ на българската народна историческа епика. Отъ Момчила и Крали Марка до Караджата и Хаджи Димитър*, съст. Б. Ангелов, Хр. Вакарелски, София: Т. Ф. Чипевъ, 1940, Електронно издание LiterNet, Варна, Второ издание, 2006.<<http://litenet.bg/folklor/sbornici/trem/index.htm>>, *вж.* 55. Потурчване на Цепино <<http://litenet.bg/folklor/sbornici/trem/55.htm>> [достъп: 05.09.2015].
13. В първото издание на пътеписа от 1892 Вазов дава думата *основаха*, като отбелязва, че тази дума вероятно е на записвача, а не на певицата. (СБНУ 8, 1892, с. 58) В редактираните преиздания на пътеписа срещаме думата *сградаха*.
14. *Български фолклорни мотиви*. Т. VI. *Любовни песни* (съст. Тодор Моллов) електронно издание ЕИ LiterNet, Варна, Първо издание, 2006 – 2016, <<http://litenet.bg/folklor/sbornici/bfm/6/index.html>> [достъп: 05.09.2015]
15. СБНУ 8, 1892, с. 70

RHODOPE MUSIC AND SONG THROUGH THE EYES OF IVAN VAZOV

Abstract. In this paper, the author examines the main features of musical tradition in the Bulgarian part of the Rhodope Mountains, as Ivan Vazov presented them in his travelogue *In the depths of Rhodope*. The book contains valuable and very interesting information and descriptions on which comparisons and researches can be made. Furthermore, the paper intends to show the link between the daily life and culture of the inhabitants of Rhodope Mountains and the musical expressions and the repertoire of their songs. The main specific features of the Rhodope music and songs are described and parallels with Greek and Balkan folklore are marked. The paper offers literature, folklore, music and other routes in space and time in the Rhodope Mountains

✉ **Mrs. Anastasia Papageorgiou**

Bachelor student, Slavistics (Bulgarian studies)

Faculty of Slavic Studies

University of Athens

Athens, Greece

E-mail: sitsa_lyra@hotmail.com